

**ДИРЕКТОРИ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОЇ КАЗЕНОЇ СУКОННОЇ
ФАБРИКИ (КІНЕЦЬ XVIII – 30-ті рр. XIX ст.)**

Розглядається структура адміністративного управління та діяльність директорів першого на Півдні України підприємства легкої промисловості від його виникнення до ліквідації.

Ключові слова: фабрика, адміністративне управління, директор, губернатор, робітні люди, кріпосні селяни, Сурська слобода.

Рассматривается структура административного управления и деятельность директоров первого на Юге Украины предприятия легкой промышленности от его возникновения до упразднения.

Ключевые слова: фабрика, административное управление, директор, губернатор, рабочие люди, крепостные крестьяне, Сурская слобода.

The structure of administrative management and activity of directors of the first light industry company in the South of Ukraine from its foundation and up to liquidation is considered in the article.

Key words: factory, administrative management, director, governor, workers, serf peasants, Sursk settlement.

Катеринославська казенна суконна фабрика, яка поклала початок розвитку легкої промисловості не тільки молодого губернського міста кінця XVIII ст., а й усього Півдня України, по-перше, була не раз об'єктом уваги науковців і місцевих краєзнавців, по-друге, дійшла до наших днів у вигляді одного ткального приміщення, розташованого поблизу залізничного вокзалу, в кінці проспекту Дмитра Яворницького, 106. Нині це історична пам'ятка, яка охороняється законом. Вказані дві обставини перетворили історію фабрики в одну із найбільш відомих сторінок історії самого міста.

Проте спроба більш детального вивчення її історії показує, що майже всі публікації «перелопачують» один і той же матеріал, головно, почерпнутий із спогадів катеринославських старожилів Порфирія Яненка і Дмитра Гасаненка, опублікованих напередодні святкування містом свого століття у 1887 р. [5, 6], невеликої праці Д.І. Яворницького (написаної ним у 30^х рр. XX ст., а виданої вперше у 1996 р.) «Історія міста Катеринослава» [27], трьох монографій російської радянської дослідниці О.І. Дружиніної [8, 9, 10], а також дослідження історика архітектури С.Б. Ревського «Зодчие, инженеры, художники, участвовавшие в формировании Екатеринослава (конец XVIII – начало XX вв.)» [20].

Звернення ж до опублікованих (їх дуже мало) та архівних джерел виявляє суттєві помилки у вже «відомій» історії суконної фабрики, починаючи від її утворення і до самого ледве не «таємничого» зникнення в середині 30^х рр. XIX ст.

Мета даної наукової розвідки передбачає висвітлити, наскільки це можливо на сьогоднішній день, лише одне питання: хто, коли і як управляв Катеринославською казенною суконною фабрикою. При цьому нами використані фрагментарні відомості з опублікованих джерел (законодавчі акти, листування посадових осіб Катеринославського намісництва/губернії, Військової колегії та фабрики, нечисленні спогади), а також велика кількість офіційних актів та поточної фабричної документації, розпорошених по різних архівах Російської Федерації (Російський державний історичний архів у Санкт-Петербурзі, Військово-історичний архів у Москві) і України (Інститут Рукопису НБУ ім. В.І. Вернадського НАН України, Державний архів Дніпропетровської області).

Стисло історія Катеринославської казенної суконної фабрики має такий вигляд. У зв'язку з будівництвом Катеринослава як губернського міста на Півдні імперії очільник краю князь Г.О. Потьомкін в різних своїх маєностях заводив фабрики з метою згодом перевести їх до нового міста. Проте він за життя зміг лише перевести з Кременчука до передбачуваного планом розбудови міста його форштадту Нового Кодака свою шовково-панчішну фабрику. У 1786 р. в білоруському містечку Дубровна (поблизу Орші) він придбав суконну фабрику. Після його смерті казна викупила фабрики князя. Згідно з указом імператриці від 30 травня 1793 р. «Про влаштування фабрики в Катеринославі» після проведення великої підготовчої роботи в Дубровні та Катеринославі влітку і восени 1794 р. суконна фабрика разом з її робітниками та приписаними до неї кріпосними селянами була перебазована на нове місце. Тут вона з'єдналася під управлінням одного директора з місцевою шовково-панчішною фабрикою.

Наприкінці 1804 р. Катеринославська казенна суконна фабрика (фабрики) перейшла у відомство Комісаріату Військового міністерства, оскільки переважно виробляла для армії гвардійське та офіцерське сукно. На початку 20-х років XIX ст. на підприємстві працювало 3584 робітники та 1076 приписних селян Сурської слободи. Проте продукція фабрики мала високу собівартість. Тому споживачі шукали дешевшого і якіснішого сукна, що постачали їм приватні підприємства, кількість яких невпинно зростала. 2 листопада 1835 р. уряд ухвалив рішення про ліквідацію тоді вже не вигідної для держави фабрики.

Система управління фабрики на низовому рівні залишалася майже незмінною протягом всього періоду її існування. Директор очолював обидві фабрики, які згодом злилися в одну, але з двома відділеннями. Головними його функціями були забезпечення фабрики сировиною з пошуками місць її закупки за якомога дешевшими цінами, а також стеження за тим, щоб виготовлена продукція відповідала встановленому стандарту. Кожна із фабрик мала свого смотрителя, тобто доглядача, котрий відав всіма справами своєї фабрики. Фабрики мали окремі контори і між собою також вели ділове листування у виробничих справах, як-от: використання фарб, пряжі тощо.

Згідно з затвердженим 19 квітня 1806 р. «Положенням про управління Катеринославською казенною суконною фабрикою» директор повинен був переважно перебувати в Москві разом з «повытчиком» та двома писарями, «а для управління фабрикою на месте быть Конторе с назначенными по штату чиновниками и служителями под распоряжением того директора» [18, т. 29, с. 175].

Після відновлення у 1796 р. Мануфактур-колегії Катеринославська казенна суконна фабрика підпорядковувалася її структурній одиниці – Мануфактур-конторі в Москві, але звіти направлялися в Санкт-Петербург, де знаходилася Мануфактур-колегія. У 1803 р. Мануфактур-колегія і її московська Контора були ліквідовані, а всі ведені ними справи передані до новоствореної структури під назвою Експедиція державного господарства Міністерства внутрішніх справ [13, с. 6].

У 1804 р. Катеринославська казенна суконна фабрика була передана в управління Комісаріату Військового міністерства.

Першим директором Катеринославської казенної суконної і шовково-панчішної фабрик був Петро Ліпранді, в історіографії більше відомий як батько двох генералів: Івана Ліпранді (1790 – 1880) – бойового генерал-майора російської армії, воєнного історика, чиновника для особливих доручень при генерал-губернаторові новоросійському і бессарабському М.С. Воронцові, автора спогадів про О.С. Пушкіна, з яким майже щоденно зустрічався кілька років під час південного заслання поета в Одесу; а також Павла Ліпранді (1796-1864) – генерала від інфантерії, командира лейб-гвардії Семенівського полку, учасника Вітчизняної війни 1812 р. і Кримської війни 1853 – 1856 рр. Героїчні життєписи синів затьмарили образ батька, заслуги якого проявилися не на полях битв, а в розвитку промисловості Російської імперії.

Відомості про Петра Ліпранді на даний час дуже скупі. Довідка про нього в «Вікіпедії» повідомляє в статтях про його синів: «Іван Петрович Ліпранді... належав до іспано-мавританського роду Ліпранді, який у XVII столітті осів у П'ємонті. Його батько, власник ткацьких фабрик в Мондові, переїхав наприкінці XVII ст. до Росії, де займався організацією Олександрівської мануфактури і ряду інших підприємств. Дітей хрестив у православну віру». Майже те ж саме говориться і в статті про Павла Ліпранді. Деяку повнішу інформацію знаходимо у праці історика і письменника Натана Ейдельмана «Із таємної історії Росії XVII – XIX століть» [26, с. 432].

Говорячи про І.П. Ліпранді, чиї розповіді про романтичні дуелі надихали О.С. Пушкіна на поетичні і прозові сцени дуелей в його творах, дослідник пише: «Всіма силами він змушував себе й інших вірити в свою незвичайність. Перш за все незвичайність походження. Педро де Ліпранді, чиї іспано-мавританські предки у XVII ст. перебралися в Північну Італію, в 1785 р. кидає насиджені місця і відправляється за фортуною в Росію. Іспанія, Італія, Росія – досить неординарне поєднання місць і обставин, хоча й далеко не таке витіювате, як інший «ланцюжок»: Ефіопія – Туреччина – Росія; Арап Петра Великого – Пушкін...

Педро де Ліпранді фортуна наздогнав, вона перетворила його на Петра Івановича і посадила начальствувати над казенними заводами. Петро Іванович одружився з баронесою Кусовою (в 1790 р. народжується син Іван Петрович), після її смерті знову одружується – на Талізіній (в 1796 р. – син Павло Петрович), потім одружується ще раз, після чого всі його статки перейшли до його третьої сім'ї, а дон Педро помирає, здається, досягнувши щасливого віку – 106 років. Сином, подібно Д'Артаньяну, дісталися тільки шпага і добре ім'я» [26, с. 433].

Оскільки Олександрівська казенна мануфактура (поблизу Санкт-Петербурга) була заснована у 1798 р., то вірогідно, що П. Ліпранді був запрошений до Росії раніше у зв'язку з швидким розвитком мануфактурної промисловості. За статистикою кількість фабрик в імперії з 1779 по 1796 р. (коли відновлена була ліквідована раніше Мануфактур-колегія) збільшилася з 501 до 2270 підприємств [13, с. 4].

У зазначений період фабриками управляли губернські адміністративні установи під загальним наглядом Сенату, для заведення фабрики не потрібні були ніякі дозволи, навіть податок на стани (ткальні верстати) був скасований. Тоді й генерал-губернатор Катеринославського намісництва князь Г.О. Потьомкін, який активно продавав і купував маєтки, різними шляхами набував заводи і фабрики, наприклад, до подарованого йому імператрицею заводу по виготовленню скла і посуду в Києві (1777 р.) незабаром приєднав дзеркальний завод [2, с. 270].

Ліпранді згадується в листах правителя Катеринославського намісництва В.В. Каховського до колишнього секретаря Г.О. Потьомкіна В.С. Попова для доповіді князю П.О. Зубову. Так, в грудні 1792 р. він говорить про Ліпранді у двох листах, але з одного питання – виконання фабрикою замовлення на виготовлення сукна. Редакція видання зробила примітку до прізвища Ліпранді: «Італієць, викликаний князем Потьомкіним для влаштування в Катеринославі суконної, шовкової, панчішної та інших фабрик. Родоначальник нинішньої родини Ліпрандіїв» [17, с. 398].

Оскільки документи Катеринославської суконної фабрики в м. Дубровні починаються з січня 1788 р. і являють собою рапорти управляючого директору Ліпранді, то, очевидно, і запрошення іноземця Потьомкіним відноситься до 1787 р. Після смерті князя його фабрики перейшли у власність казни, а Ліпранді був призначений їх директором. В рапортах він іноді іменується «генеральним директором».

В листі В.В. Каховського до В.С. Попова від 2 березня 1793 р. повідомляється: «Розпочаті два корпуси для фабрик вже завершуються. Ліпранді їх оглядав і дуже задоволений. Він дав мені рапорт стосовно деяких змін у будівництві. Щодо збудованих корпусів для помешкання майстрів, складений тепер вірний і без помилок кошторис. Будівлі ці значно дешевше обійдуться у порівнянні з поданим приблизним кошторисом. Тепер наблизився час розпочинати будівництво. Поставщики лісу з Литви і Білорусії з'їхалися до мене з вимогою грошей на доставку лісу, заготовленого за моїм замовленням...

За цих обставин наважуються відновити своє прохання про надіслання грошей, необхідних для початку будівництва і хоч деякої оплати поставщикам лісів» [17, с. 410].

П. Ліпранді прибув до Дубровни для прийняття мануфактури під своє управління незабаром після смерті Г.О. Потьомкіна – 20 серпня 1791 р. «Катеринославські фабрики» князя, влаштовані в різних його маєтках, призначалися для переведення їх до Катеринослава, як тільки там будуть зведені необхідні виробничі та житлові приміщення.

Стадія очікування переміщення фабрик до міста, назву якого вони отримали при влаштуванні в далеких від нього місцевостях, продовжувалася кілька років і не закінчилася навіть після царського указу від 14 травня 1792 р. про переміщення до Катеринослава суконної фабрики з Дубровни і шовкової – із підмосковної Купавни. 10 лютого 1793 р. правитель Катеринославського намісництва В.В. Каховський рекомендував П. Ліпранді, який тоді перебував у Москві: «Відправляючись негайно в Дубровну, зробити там належні розпорядження щодо відправки суконної фабрики в Катеринослав рікою Дніпром...

А щодо Купавинської фабрики, оскільки вже для відправки її сюди [тобто в Катеринослав – Авт.] зимовий шлях стає непридатним, рекомендую знайти вільних перевізників для доставки цієї фабрики влітку...» [7, с. 34-35].

Доцільно тут звернути увагу на деякі дані з «Опису міста Катеринослава та його повітів» 1793 р., дотичних до питання про виникнення мануфактурного виробництва у цьому губернському місті. Тоді у ньому нараховувалося 200 дворів і 682 особи жителів обох статей. В козацькому містечку Новий Кодак, що за планом будівництва Катеринослава мав стати одним із його форштадтів, зазначено: «Шовкова і паперова, панчішна фабрика на 171 стан, цегельний завод казенний; жителі того міста купці торгують красними і дрібними товарами, жінки займаються домашнім рукоділлям» [7, с. 36]. «Шовкова і паперова, панчішна фабрика» Г.О. Потьомкіна була сюди ним переведена ще до 1787 р. з Кременчука, як з'ясовується за свідченнями інших джерел.

30 травня 1793 р. датований іменний указ № 17129, даний генерал-прокурору О.М. Самойлову, під назвою «Про правила влаштування фабрик в Катеринославі і Купавинську». Цей указ об'ємний та інформативний. Указ був виданий після листа-подання правителя Катеринославського намісництва В.В. Каховського та доданого до нього кошторису побудови приміщень для переведення шовкової фабрики із підмосковної Купавни і суконної, годинникової і позументної – з Дубровни Могилівської губернії. Проте уряд вирішив перевести до Катеринослава «одну токмо суконную фабрику», оскільки це було найбільш доцільним, зважаючи на три обставини: а) наявність дешевих продуктів харчування в губернії та прилеглих до неї територій (Таврії, Молдови, Малоросії, Дону); б) можливість розведення овець на степових просторах краю; в) забезпечення виробленим на тамошній фабриці сукном сухопутних і морського військ, зосереджених на півдні імперії.

Указ оприлюднював рішення: «...приготовить к непременному туда переводу будущею 794 года весною материалов, вещей и мастеровых по Днепру водою на бойдаках; а крестьянские 285 семейств, особенно от фабричных хлебопашеством питающихся, коими пополняются фабричные, сухопутно по первом подножном корму на собственных их подводах, с помощью от казны неимущим и малоимущим; не останавливая до того времени продолжения на фабрике работ». [18, т. 23, с. 433].

Підготовка фабрики до переведення в Катеринослав була доручена директору фабрики колезькому асесору Ліпранді з наказом «находиться при ней, яко при важнейшей, самолично». Могилівський губернатор повинен був допомогти «приготовить к тому времени бойдаки, покупкою или наймом их у частных людей, прочные, чтобы материалы и имущество людей от подмочки сохранены были...» [Там само].

В.В. Каховський же мав потурбуватися, «дабы строения для вмещения одной сей фабрики из заготовленных им материалов соответственно местоположению расположены и изготовлены были чрез текущее место из самых прочных и сухих лесных, а красильни из каменных, буде можно, материалов, так чтобы с половины мая, а непременно уже с июня месяца будущего года, яко со времени прибытия туда водою фабричных располагаемого, могли они, по занятии жилищ своих, тотчас вступить в продолжение работы» [Там само, с. 434].

Оскільки Купавинська шовкова фабрика залишалася на старому місці («без перевода»), до неї з Дубровни наказувалося відправити відповідних майстрів. Виходячи з віддаленості «катеринославських» фабрик в Катеринославі і Купавні, управління ними однією особою (а такою особою на той час був П. Ліпранді) було недоцільним. Тому пунктом 7 указу наказувалося, «чтобы директор фабрик Липрандий находился безотлучным при одной части в Екатеринославе, а в Купавну для сего же назначаем мариупольского легкоконного полка премьер-майора Пузина, имевшего уже Купавинскую шелковую фабрику в смотре своем и в своем деле довольно уже оказавшего опытность до вступления во управление ею означенного директора...» [Там само, с. 435].

Обидва директори повинні були розділити спільний капітал двох фабрик та визначити розміри їх боргів.

Реально переведення казенної суконної фабрики з Дубровни до Катеринослава сухоходом та річкою Дніпром відбулося влітку – восени 1794 р. Загалом керівництво цією справою здійснював П.І. Ліпранді, який переважно знаходився в Москві. На той час в Катеринославі мали вже збудувати як виробничі приміщення, так і житлові будинки. Але не завершили підготовку, про що доповідав Військовій колегії правитель Катеринославського намісництва у серпні 1794 р., тобто, коли вже до Катеринослава сухоходом з Дубровни чотирма партіями прибули фабричні селяни. Їх довелося розселяти на квартири по прибережних селах і слободах Катеринославського повіту. А оскільки продукти харчування в магазинах для них не встигли заготовити,

переселенці харчувалися у господарів, за що казна тим виплачувала певну компенсацію. Місцеве начальство дозволяло переселенцям «заробляти хліб на вільних роботах» [19, арк. 47].

Щодо стану готовності виробничих приміщень конторський службовець іноземець Фурер 6 липня 1794 р. вже повторно доповідав П. Ліпранді в Москву, що будівельники «не старанно суконну фабрику будують», кошти, надані на будівництво, були вкрадені. Коли ж Фурер намагався прискорити виконання завдання і звернувся до старшого судді Іванова, той йому відповів, що не знає, куди поділися гроші, і взагалі, «було б краще, коли б ... директор Ліпранді сам сюди прибув якомога швидше, і ці справи сам би наглядав, щоб якомога скоріше завершити будівництво» [Там само, арк. 48].

Тим не менше, акція переведення фабрики до Катеринослава відбулася, проте діяти почала із значним запізненням. У жовтні 1795 р. Ліпранді в листі до свого наступника Кнорінга писав: «Государственная адмиралтейская коллегия... в феврале месяце сего года требовала уведомления, в каковом состоянии суконная фабрика по переводе сюда находится, и может ли приступить к деланию и выставке в Адмиралтейство заказанных от оной офицерских 17115 аршин 3 вер[шков], и ундерофицерского 15827 аршин 1 вер[шок] сукон. Но что от 22 числа февраля дано от меня знать, что фабрика весьма охотно принимает такую выставку сукон; но по причине неустановления на новом месте всех ее частей в деятельное существование к начатию приступить невозможно; и уповаю окончить таковое фабрики установление к июлю месяцу, не упустить требования Коллегии удовлетворить. Поелику же по недействию вальни таковое изготовление требуемого количества сукон не начато и поныне, то к надлежащему о сем сведению вашего высокоблагородия сим сообщая, имею честь припроводить и ведомость присланную из той Коллегии с пробами сукон в оригинале...» [14, арк. 10].

Нетривалий час перебування П. Ліпранді на посаді директора казенних фабрик безпосередньо в Катеринославі був, можливо, найскладнішим, бо це був період її становлення, налагодження устаткування, розміщення працівників, організації харчування тощо. З одного боку, план початку випуску продукції був порушений через низку причин, а з іншого – директор намагався зберегти замовників продукції фабрики.

У середині вересня 1795 р. П. Ліпранді був терміново переведений на іншу посаду, так що навіть формально не відбувся акт передачі справ наступнику. У рапорті смотрителя суконної фабрики прапорщика Бржезинського директору Ф. Кнорінгу говориться про «щет к 16 сентября пришлого года в разсуждение поспешнейшей сдачи бывшего господина Директора коллежского асессора и кавалера Липрандия» [14, арк. 70]. Проте його зв'язок з фабрикою ще певний час тривав.

З середини вересня 1795 р. директором Катеринославських казенних фабрик став надвірний радник Фрідріх Кнорінг, котрий у фабричному діловодстві іменувався як Федір Юрійович. В «Розкладі видатків на 1797 рік по Новоросійській губернії» знаходимо першу згадку про нього: «...в надісланому колишнім генерал-губернатором Платоном Олександровичем Зубовим розкладі

щодо видатків по Катеринославській губернії зазначено наступне: за указом 1795 року січня 2 дня призначеному помічником директора Катеринославських фабрик колезькому асесору Кнорінгу – 594 руб. ...» [28, с. 252].

16 вересня 1795 р. Кнорінг був призначений директором Катеринославських казенних фабрик. Ця дата багато разів називається як кінцева у різних рахунках і списках, які відносяться до його попередника П.І. Ліпранді. Та відтоді й рапорти смотрителів обох фабрик подавалися вже на ім'я «высокоблагородного и высокопочтенного господина коллежского асессора Екатеринославских казенных фабрик директора Федора Юрьевича Кноринга». Передбачаємо, що увільнення Ліпранді та призначення на посаду директора Кнорінга відбулося за одним розпорядженням. Вже 29-м вересня 1795 р. датується перший лист Ліпранді Ф.Ю. Кнорінгу: «Милостивый Государь мой Федор Юрьич! Его высокопревосходительство господин обер гоф-маршал и кавалер Григорий Николаевич Орлов требовать изволил заготовить на казенной фабрике на одежды Двора Его Императорского величества служителям сукон разных сортов, изъясненных в препровождаемом усего в копии требовании его о сем; но как по случаю недействия при фабрике сукновальни то количество и поныне не отделано. То дабы предписанное число сукон было в свое время изготовлено сим вашему высокоблагородию к сведению сообщаю...» [14, арк. 13].

Наступні листи Ліпранді до Кнорінга свідчать, що, по-перше, він був підвищений по службі, по-друге, ще кілька місяців подавав необхідні відомості про фінансові справи фабрики за його директорства та «іменні списки» робітників. Для прикладу наведемо витяг із його офіційного листа від 6 листопада 1795 р.: «Препровождаю при сем вашему высокоблагородию именные списки чиновникам, мастерам и мастеровым людям, находящимся при Екатеринославских казенных фабриках, 1 – при суконной, означающие сколько следует по учиненным с ними в конторе подробным расчетам произвести в заплату за вычетом третьей части от долга, почитающейся на них, состоящим на годовом окладе жалованья. Сверх оного за дрова и свечи по контрактам, следуемым с 1 января по 1-е сентября, мастеровым же за рабочим с 1 июля по 16 сентября же, всего 3574 руб. 58 1/4 коп. 2. Чулочной, изъясняющей то же следуемого в заплату полным числом жалованья и з рабочих денег с 1 августа по 16 сентября же сего 1795 года 916 руб. 90 коп. за вычетом же отпущенных в то число 150 руб. 32 коп. 766 руб. 58 коп., а всего суммы четыре тысячи триста сорок один рубль шеснатцать копеек с четвертью...» [Там само, арк. 1].

Зауважимо, що в урядових документах Кнорінг іноді називається управляючим фабрики. Так, у справі Мануфактур-колегії про обсяг виробництва та заходи щодо його розширення на Катеринославській (Новоросійській) казенній суконній фабриці говориться: «...Мануфактур-коллегия минушого сентября от 27 дня [1798 р. –Авт.] послала к господину надворному советнику Серебрякову и управляющему фабрикой коллежскому асесору Кнорингу указы, дабы они, буде по прежнему предписанию коллегии,

не привели еще к окончанию потребных к усилению той фабрики распоряжений, немедленно вообще приступили к составлению плана и надлежащих распоряжений...» [12, с. 45].

Наприкінці 1800 р. Кнорінг помер, не встигнувши передати фабрику наступнику. Оскільки відомство директора – це великі матеріальні кошти, то перевірка прибутків, видатків і матеріальних статків фабрики тривала кілька років. А до завершення перевірки на майно Кнорінга було накладено арешт. Іноземець І. Кнорінг не мав сім'ї. Свідченням цьому є справа в діловодстві Міністерства внутрішніх справ, заведена у зв'язку із зверненням його сестри (1806 р.). В справі «На прохання Гелени Кнорінг про зняття з маєтку померлого її брата Кнорінга секвестру» говориться: «Гелена Кноринг представляет, что она оставшись по смерти брата своего надворного советника Фридриха Кноринга законною наследницею, желает обязательства его привести в ясность. Но как оставшееся по смерти его имение состоит по казенной Екатеринославской фабрике под запрещением, то она просит предписать, кому следует сие запрещение с помянутого имени снять потому, что ревизия касательно управления его Екатеринославскою фабрикою уже окончено» [22].

Справа була передана в Урядуючий Сенат для остаточного рішення, як це видно з резолюції на прохання Гелени Кнорінг. Але, очевидно, під час ревізії були виявлені серйозні фінансові порушення, бо в фонді Департаменту мануфактур і внутрішньої торгівлі Міністерства фінансів є «Справа про зняття заборони з майна колишнього управляючого Новоросійськими фабриками Кнорінга і його помічника Шпігельберга», датована 1 травня – 3 червня 1820 р. на 13 аркушах (автор не мав можливості ознайомитися з її змістом).

Третім директором Катеринославських казенних фабрик був надвірний радник Гуськов. На початку 1805 р. в Експедицію державного господарства МВС колишній директор Гуськов подав прохання про призначення йому «пенсіону». У справі з цього приводу знаходимо документи, які дозволяють визначити період його управління фабрикою та дізнатися деякі факти з його службової кар'єри. В документах називається тільки його прізвище.

Дворянин Гуськов 8 січня 1780 р. «в службу вступил» у Катеринославське училище, ставши тоді ж капралом. У грудні 1785 р. він став вахмістром, 24 січня 1791 – прапорщиком. Рівно через три роки – губернським секретарем, 20 липня того ж року отримав чин титулярного радника, в останній день 1799 р. був підвищений до рангу колезького асесора. В грудні 1800 року він був призначений директором Катеринославського казенних фабрик. За «височайшим повелінням» 17 листопада 1803 р. Гуськов був підвищений у чині, тобто отримав чин надвірного радника [21, арк. 5-5 зв.].

5 січня 1804 р. цар затвердив доповідь міністра внутрішніх справ «Про передачу Катеринославської суконної фабрики у відомства Комісаріату» для виробництва гвардійського сукна [18, т. 28, с. 5-6]. Як зазначено в документі, це було викликано тим, що на цю фабрику зручно доставляти «шльонську шерсть» (з Сілезії) і на ній працюють «кращі майстри, які раніше виготовляли тонкі сукна, а з 1798 р. перейшли на виготовлення майже тільки простих сукон». За даними, що містяться у обґрунтуванні затвердженого документу, фабрика мала

два відділення – суконне і шовково-панчішне. В першому працювали 1044 робітників і 973 робітниці, в другому 138 робітників і 133 робітниці. Отже, загалом на цьому підприємстві тоді працювали 2288 осіб.

У зв'язку з переходом Катеринославської казенної фабрики в інше відомство була проведена ревізія звітів за час директорства Гуськова: суконної фабрики з 11 грудня 1800 р. по 14 березня 1804 р., а шовково-панчішної – по 1 травня того ж року. За ревізією виявився прибуток фабрики – 30 тисяч карбованців.

Невідомо, які мотиви змусили Гуськова подати прохання до Міністерства внутрішніх справ про відставку, а також про призначення йому пенсії [3]. Прохання датоване 8 березня 1805 р.

Правда, в іншому документі – доповіді генерал-інтенданта армії кн. Д.П. Волконського міністру МВД графу В.П. Кочубею в липні 1806 р. говориться про нестачу «ощипків» на 295 крб. 57 коп. Своєму наступникові на посаді директора Гуськов пояснив, що під час прийому ним фабрики від Кнорінга «в магазейні знаходилася купа простої лагусової гнилої шерсті без обліку. з якої щорічно вибиралася певна кількість придатної для використання на «оконопачивание» жилих і виробничих будівель. Про ощипки ж він ні при прийомі фабрики від Кнорінга, ні після того не мав ніяких відомостей і не знав, де вони залишилися» [23, арк. 1 зв.].

Наступником Гуськова на посаді директора Катеринославської мануфактури був Осип Серебряков. Його службовий шлях вдалося простежити за тогочасними документами. 5 травня 1797 р. було оголошено із Урядуючого Сенату, що «минулого квітня 24 дня його імператорська Величність призначив казенній Катеринославській суконній фабриці майстра Осипа Серебрякова в губернські секретарі, наказуючи йому бути доглядачем тієї фабрики. Урядуючий Сенат наказали: Його Імператорської Величності веління губернському секретарю Серебрякову оголосити в Сенаті та привести до присяги. Вирахування здійснити за чинним порядком, і про те повідомити указами Новоросійське губернське правління, Мануфактур-колегію та державного скарбника пана таємного радника, сенатора, головного директора медичної колегії та кавалера барона Олексія Івановича Васильєва» [28, с. 312].

За директора Гуськова Серебряков був доглядачем суконної фабрики, а доглядачем шовково-панчішної фабрики був Григорій Леонтович, незмінний на цій посаді з 1794 р., коли обидві фабрики опинилися під управлінням одного директора. У 1804 р. спочатку суконна, а незабаром і шовково-панчішна фабрика були передані у відомство Комісаріату Військового Міністерства. Тоді Осип Серебряков був призначений директором Катеринославських фабрик, хоча, можливо, спочатку був виконувачем обов'язків. В архівній справі про передані в Комісаріатську експедицію незакінчені справи по Катеринославській суконній фабриці (16 лютого – 27 червня 1804 р.) знаходимо запис «о неприсланном смотрителем Серебряковым исчислении, во что может обойтись аршин сукна и каразей на казенной Екатеринославской фабрике», а також «дело по представлению смотрителя Екатеринославской фабрики Серебрякова об

увольненні смотрителя же шелково-чулочной фабрики губернского секретаря Леонтовича от должности...» [25, арк. 6]. Між іншим, Леонтович подав скаргу про неправильно накладене на нього стягнення.

Там же знаходимо лист міністра внутрішніх справ В.П. Кочубея до генерал-інтенданта армії князя Д.П. Волконського з вимогою надати звіти і книги по управлінню Катеринославськими фабриками колезького радника Серебрякова (18 липня 1804 р.) [25, арк. 1-2]. Отже, звіт вимагався вже через півроку після його призначення директором.

О. Серебряков не тільки опікувався розвитком фабрики в нових умовах її діяльності, але й намагався поліпшити становище робітників, зокрема, списавши з них багаторічні борги. Так, у донесенні князя Д.П. Волконського міністру внутрішніх справ В.П. Кочубею від 18 січня 1806 р. значиться: «Директор казенных фабрик 6-го класса Серебряков представляет мне, что мастерские люди при Екатеринославской суконной фабрике, находящиеся, нуждаясь в содержании себя, по причине нынешней весьма ощутительной, на все жизненные припасы в тамошних местах дороговизны, неотступно просят о удовлетворении их заработной платою, которая не выдана им прежними директорами означенной Липрандием и Кнорингом и которая по счету, составленному в Экспедиции государственного хозяйства, показана следующею им к выдаче всего 3871 руб 56 1/2 коп., с тою только со стороны Экспедиции государственного хозяйства отметкою, что как и на самых фабричных числится в долгу немалая сумма, то до настоящего с ними расчета надлежит удержаться отпуском помянутых заработанных денег.

Далее объясняет он, Серебряков, что фабричные сделались должными фабрике тогда, когда во время перевода ее из Дубровны в Екатеринослав и устройство на сем последнем месте находились без работ и не могли иметь пропитания иначе как чрез вспоможение фабрики...» [12, с. 353].

Наприкінці 1808 р. «директор 6-го класу» Серебряков, який знаходився у Москві подав рапорт військовому міністру О.А. Аракчєєву про відмову дружин міліційних ратників з Тверської губернії переселятися до своїх чоловіків у Катеринослав через тяжке матеріальне становище. Вони заявили, що «по бедности не в состоянии купить зимней одежды и нанять для проезда подводы, хотя бы и назначенное вознаграждение получили» [12, с. 269].

Можливо, Осип Серебряков найдовше очолював Катеринославську суконну фабрику. Проте, на даний час встановити дату й обставини його увільнення його з посади директора не вдалося.

Наступником Серебрякова на посаді директора фабрики був надвірний радник Микола Смирнов. Його ім'я знаходимо в справі у фонді 396 – Комісаріатський департамент – Військово-історичного архіву РФ. Це рапорт Смирнова комісару Департаменту, датований 1818 р. В ньому повідомляється про те, що вже завершено будівництво воєнно-сиротського дому при фабриці, про використання на фабриці колоністів та вихованців воєнно-сирітського дому. Зокрема, стосовно останніх зазначено, що вихованці змушені працювати на фабриці у власному одязі, від чого він дуже швидко зношується [24, арк. 1-2, 41].

Наступним директором Катеринославської фабрики був Василь Іванович Драгневич. Краєзнавець, випускник Катеринославської класичної гімназії 1851 р. Дмитро Гасаненко у своїх спогадах надає деякі відомості з біографії В. Драгневича у сюжеті про фабрику: «З почутих в дитинстві розмов мені згадуються три прізвища директорів фабрики... Останнім директором був статський радник Василь Іванович Драгневич, родом серб, моряк часів Чесменської битви, в якій він брав участь в чині гардемарина. Драгневич, здається був першим з директорів, хто подав свій проект закриття казенної суконної фабрики, вказуючи на величезні витрати на неї, на розкрадання і навіть зловживання, з яким директорам доводилося постійно боротися... Проект Драгневича був взятий до уваги і казенна суконна фабрика в Катеринославі закінчила своє існування в 1837 році» [6, № 16, с. 141].

Автор спогадів особисто знав Драгневича, бо разом з кількома іншими гімназистами жив у нього на квартирі, як сам повідомляє у примітці. Але він помиляється, стверджуючи, що В. Драгневич був останнім директором фабрики. Це спростовують документальні джерела.

В.І. Драгневич був призначений директором фабрики у 1820 р. В фонді «Комісаріатський департамент» Військово-історичного архіву РФ зберігся його рапорт про прибуття 14 грудня 1820 р. на Катеринославську казенну суконну фабрику для виконання обов'язків директора [24, арк. 3]. В тому фонді є справа 1822 р. – «Про будівництво на Катеринославській казенній суконній фабриці нового двоповерхового кам'яного корпусу». Кошторис на його спорудження на суму 103 963 крб. 50 коп. підписаний архітектором Тороповим та директором Драгневичем [24, арк. 4].

Документ із цього фонду – рапорт директора Катеринославської казенної суконної фабрики Драгневича Комісаріатського департаменту Військового міністерства про відсутність продуктів для робітників у провіантських магазинах, датований 9 вересня 1821 р. – підписаний «директором 7-го класу Драгневичем» [12, с. 273].

В.І. Драгневич був директором фабрики майже 8 років. В опублікованому документі з названого фонду – розпорядженні генерал-крігскомісара Комісаріатського департаменту директору Катеринославської казенної суконної фабрики К. Адлербергу від 16 вересня 1828 р. – стосовно поданих до адміністрації робітників про Драгневича згадується як про колишнього директора. Крігскомісар наказував «обставину цю з'ясувати і детально мені доповісти, додавши, хто дозволив їм, обійшовши начальство, подати її [скаргу – Авт.], і якщо повідомлений був про це колишній директор Драгневич, то чому не доповів про це мені або департаменту» [12, с. 370].

На період очільництва фабрикою В. Драгневича припадає короткочасне піднесення її діяльності. Не міг би літератор-романтик О. Воєйков настільки захоплююче, в ідилічних тонах зобразити фабрику, коли б вона знаходилася в стані занепаду. 21 серпня 1825 р. цей мандрівник, журналіст і літератор побував на фабриці і записав свої враження про неї: «Другого дня (21 серпня) був я на обідні; потім оглянув велику фабрику тонких сукон. Вони роблять честь

далекоглядності і творчому духу Потьомкіна. З того часу вона розширена і покращена; всі новітні самопрядки, стани, стригальниці сюди виписані із Лондона; а зі зразка нові роблять місцеві майстри. Сині і червоні сукна не поступаються англійському в тонкості, фарбі, обробці і перевищують їх якістю. Директор фабрики пригостив мене ситним сніданком і дав мені повні відомості про попередній і нинішній стан цього важливого державного підприємства, про поступове його вдосконалення, про те, що тонкі сукна Катеринославської фабрики відпускаються по дуже поміркованій ціні бідним офіцерам і що государ імператор має декілька мундирів із вироблених тут сукон. Ці останні слова вимовив він з гордістю, яка свідчила, наскільки для нього приємною є ця ознака» [4, с. 140].

Зрозуміло, що така характеристика фабрики і її оцінка директором у 1825 р. цілком заперечує пізніші спогади мемуариста Д. Гасаненка щодо належності Драгневичу ідеї закриття фабрики і того, що він був останнім директором. Після нього директорами фабрики були ще три особи. А от свідченням мемуариста щодо людських якостей Драгневича можна вірити. Він пише: «Драгневич доживав свій вік у відставці, на пенсії, у власному дерев'яному одноповерховому будиночку, на Петербурзькій вулиці... хворобливий і слабкий від старості Драгневич, котрий вже нікуди не їздив, тим не менше користувався глибокою повагою у громадськості, адміністрації та серед дворян. У великі свята начальники і члени губернських установ, не виключаючи і начальників губернії, а також приїжджі дворяни вважали для себе ніби обов'язком навідати поважного старця. Він приймав усіх гостинно, лагідно і якимось особливо як належить, не роблячи різниці по чину і становищу в суспільстві. Це я добре пам'ятаю, оскільки, вже будучи в п'ятому класі гімназії, більше року жив у його будинку в якості репетитора з молодшими гімназистами, які квартирували у нього як пансіонери. І любили ж ми лагідного дідуса Василя Івановича; і завжди з задоволенням ходили побажати йому доброго ранку і спокійної ночі, якщо у нього ввечері не було гостей, або коли здоров'я його дозволяло це. Він нам здавався якимось вельможею старих часів, коли ми бачили його сидячим у вольтерівському кріслі, у фіолетовому шовковому халаті, з масою білого, як сніг, волосся на прекрасній голові» [6, № 16, с. 149].

Отже, якщо В.І. Драгневич брав участь у Чесменському бою (1770 р.) в якості гардемарина, то, по-перше, він був вихованцем Морського кадетського корпусу, по-друге, дата його народження має бути приблизно 1754 / 1755 рр. Тобто, в описаний мемуаристом час йому було 95 років, а фабрикою він став керувати, коли йому виповнилося 65 років. Можна думати, що він був звільнений з посади директора фабрики за старістю, а не за зловживання чи невміння ефективно керувати підприємством.

Наступником Драгневича був Карл Адлерберг, котрий керував фабрикою у 1828-1832 рр. Про нього на сьогодні відомо дуже мало. Згаданий вище краєзнавець Дм. Гасаненко, очевидно, за розповідями В.І. Драгневича, повідомляє коротко: «Був директором фабрики воєнний генерал, один із

Адлербергів, як пам'ятається із почутого, ледве не брат відомого в свій час державного діяча графа Адлерберга» [Там само].

Дворянський і графський рід Адлербергів, що має шведське походження, досить розгалужений. З нього вийшло багато державних діячів і військових. Відомості про цю родину містяться в статті російського дослідника С. Богданова «Адлерберги в Росії XVIII – XX ст.», опублікованій в польському генеалогічному щорічнику [1].

За даними С. Богданова, Карл Федорович (Карл Георг Вільгельм) Адлерберг народився 8 травня 1768 р., а помер у 1832 р. В іншому джерелі знаходимо, що Карл Адлерберг мав трьох синів і двох дочок. Більше відомостей про К. Адлерберга на даний час знайти не вдалося. Стосовно дати смерті С. Богданов розходить з думкою О.І. Дружиніної, яка називає 1834 р., посилаючись на документи Військово-історичного архіву. Та й його наступник на посаді директора згадується в опублікованих документах з березня 1834 р.

Документи з історії Катеринославської казенної суконної фабрики, що відображають діяльність К. Адлерберга по управлінню нею, зосереджені в фонді 396 Військово-історичного архіву РФ. Працюючи над монографією «Південна Україна в період кризи феодалізму. 1825 – 1860 рр.», О.І. Дружиніна використала ряд з них, зокрема, вона зафіксувала кінцеві дати його перебування на посаді директора фабрики [10, с. 105, 107-108].

Ставши директором, за встановленим порядком, К. Адлерберг зробив опис всього майна фабрики: різноманітних машин, станів, фарб тощо. Тільки прядильних машин нараховувалося 206. При ньому було придбано за 26 646 крб. нову парову машину для сукновальні.

В архіві катеринославських поміщиків Нечаєвих зберігся лист К. Адлерберга до Гліба Нечаєва від 5 квітня 1831 р.: «Дізнавшись, що за договором з Вами, відправився у Ваше село чоловік, який володіє мистецтвом рити належним чином колодязі, і маючи велику необхідність в такому майстрові для поглиблення і ремонту колодязів, влаштованих при паровій машині на ввіреній мені фабриці, я покійно прошу Вас зробити мені велику послугу, надіслати згаданого чоловіка на фабрику з умовою, що після закінчення тут необхідних робіт за договірну плату, він відразу ж повернеться до Вас у село. Задоволенням цього мого прохання за такої вкрай необхідності, яку тепер має фабрика у ремонті означених колодязів, Ви дуже зобов'язані...» [11, с. 151].

К. Адлерберг намагався оснащувати фабрику новітніми механічними машинами. Проте технічний прогрес призводив не до розвитку фабрики, а до її кризи. О.І. Дружиніна з цього приводу пише: «Застосування машин тягнуло за собою вивільнення все більшої кількості робочих рук, однак адміністрація не могла регулювати склад робочої сили. Накладні видатки зростали, бо треба було забезпечити всіх приписаних до фабрики людей (в тому числі й непрацевдатних) харчами, одягом, житлом тощо» [10, с. 109].

У 1832 р. на підприємстві працювали 2976 робітників (без врахування належних до фабрики селян Сурської слободи), в тому числі інвалідів та старих

людей 228, а також малолітніх (до 10 років) – 894 особи. Це відображалось на собівартості товарів, а застосування машин зменшувало потребу в робочих руках. Утримання малолітніх і старих робітників, за офіційними відомостями, використаними О.І. Дружиніною, підвищувало ціну на гвардійські сукна на 13,6 % [Там само]. Тому фактично кріпосна Катеринославська казенна суконна мануфактура в 30-і рр. XIX ст. вже не могла витримати конкуренції приватних підприємств, які ґрунтувалися на найманій праці, і мала явні ознаки занепаду.

В 1832 р. К. Адлерберг помер. Незабаром директором Катеринославської казенної суконної фабрики був призначений дійсний статський радник Андрій Петрович Назимов. Важкий час в роботі фабрики, незадоволення робітників своїм становищем і суворі покарання викликали їх спротив адміністрації. 19 березня 1834 р. робітники подали скаргу генерал-крігскомісару про знущання і утиски директора фабрики А.П. Назимова. Скарга починається із згадки про переведення до Катеринослава фабрики, для чого були «зібрані фабриканти з усіх станів, в тому числі і ми поступили до неї з дружинами і дітьми своїми». З того часу, нібито, вони «не мали ніяких тягот і були задоволені харчуванням». Далі робітники пишуть: «Але коли головним начальством був призначений директором... дійсний статський радник і кавалер Андрій Петрович Назимов, від котрого ми сподівалися по трудам своїм і більше мати заохочення, ніж... раніше мали. Проте замість того пан директор діє не тільки супроти совісті, але і в порушення людяності, що ми нижче маємо честь пояснити» [12, с. 377].

Суть сформульованих у п'яти пунктах скарг полягає в тому, що директор надавав робітникам для виробництва сукна шерсть поганої якості та при цьому вимагав швидкого виконання роботи. За невиконання відправляв на гауптвахту та штрафував. Побої вчиняв директор і за те, що «на виготовлення сукна не будь-які мотки шерсті використовуються» (тобто, що директор вимагав до хорошої шерсті додавати гнилу, погану). При всьому тому, скаржаться робітники, директор «не дає нам належних зароблених грошей вже шостий місяць, ... отримуємо тільки харчі...»

Крім того у виробничих приміщеннях, де взимку працюють суконщики, холодно, бо директор не дає дров для опалення. Він же забрав у деяких майстрів столярний інструмент, з допомогою якого вони мали підробітки поза фабричною роботою. Робітники слізно просили «направити особливо благонадійного чиновника для розслідування, який би міг побачити своїми очима злочини А.П. Назимова» [12, с. 378].

Невідомо, у відповідь на скаргу робітників чи за планом, але для вивчення стану справ на Катеринославській казенній суконній фабриці був направлений генерал-майор В.І. Храпачов, який результати перевірки виклав у своєму рапорті крігскомісару Військового міністерства С.П. Шипову від 18 серпня 1834 р. В одному з семи пунктів зазначено: «У веденні робіт на фабриці, видачі матеріалів і нагляді за роботами і зберіганні казенного майна, я знайшов такий порядок, який тільки можливий за тих способів [управління], що їх має керівництво фабрики, і вважаю своїм обов'язком засвідчити особливу турботу управляючого нею дійсного статського радника Назимова. Але нагляд

такий я вважаю недостатнім, оскільки він встановлений фабричними ж, а тому, за всіх вжитих заходів, не можна поручитися за використання всіх матеріалів, які відпускаються для виготовлення сукна . Треба направити на фабрику кілька благонадійних комісіонерів і для поліційного нагляду роту інвалідів» [12, с. 90].

О.І. Дружиніна наводить у монографії витяги з іншого документу тієї ж справи, з якої до збірника «Зародження робітничого класу на Україні» були включені цитовані вище документи. Дослідниця говорить, що на скаргу робітників (від імені «Товариства майстрів Катеринославської казенної суконної фабрики») про знущання і несправедливості Назимова Військове міністерство здійснило перевірку й визнало скаргу робітників обґрунтованою. Внаслідок цього А.П. Назимов був усунений з посади директора фабрики [10, с. 109-110].

Останнім директором Катеринославської казенної суконної фабрики був Григорович (Григоровський). Дм. Гасаненко в 1887 р. повідомив про нього наступне: «З почутих в дитинстві розмов мені згадується три прізвища директорів фабрики: Григоровича, який з причетницьких дітей дослужився до звання директора фабрики. Цей директор, розпікаючи своїх підданих на службі любив часто виставляти їм на вид свої заслуги і переконував, що точністю, охайністю і старанністю у виконанні своїх обов'язків чиновник завжди може прокласти собі дорогу по службі. Про Григоровича взагалі говорили як про начальника енергійного і дуже вимогливого» [6, № 16, с. 149].

Ставши директором у 1834 р. (вірогідно), Григорович повинен був турбуватися не про розвиток фабрики, а про згортання її виробництва і, врешті, найбільш економічно доцільну реалізацію залишків фабричного майна після її офіційної ліквідації.

В Інституті Рукопису НБУ ім. В.І. Вернадського НАНУ знаходимо оригінали та копії документів, що відносяться до закриття Катеринославської казенної суконної фабрики і організації робіт директором Григоровичем. 5 червня 1836 р. на ім'я директора фабрики з Комісаріатського департаменту Військового міністерства надійшло розпорядження: «За Височайшим повелінням, 2 листопада 1835 року підписаним, Катеринославську казенну суконну фабрику вирішено ліквідувати, а її приміщення, як і все народонаселення передати у відомство Департаменту Військових поселень» [15, арк. 167].

В розпорядженні говорилося, що потребу в гвардійських сукнах будуть забезпечувати приватні фабрики, а Катеринославська має передати машини, стани, інструменти Павловській суконній фабриці (у Підмосков'ї). Управління фабрикою повинно було скласти детальний опис майна для передачі його у відомство Департаменту Військових поселень, а також список майстрів, з яких 30 сімей найкращих «як у майстерності, так і в поведінці» відправити на Павловську фабрику.

Від «височайшого повеління» до розпорядження, надісланого директору фабрики, минуло майже сім місяців. Розпорядження було відправлене з Комісаріатського департаменту 26 травня 1836 р., отримано канцелярією

фабрики 5 липня, а виконати його треба було терміново: «Департамент доручає Вам виконання цього розпорядження так, щоб 25 липня цього року могло бути отримано в Департаменті Ваше з цього розпорядження донесення» [Там само, арк. 167].

Очевидно, останній директор Катеринославської казенної суконної фабрики «4-го класу» Григорович був людиною відповідальною і дисциплінованою. Вже 20 червня 1836 р. датований відправлений ним у керівну установу «Рапорт», що містив перелік 6 додатків до нього (описи, іменні списки, відомість), а також його розлогі міркування щодо найбільш доцільного процесу закриття фабрики («упразднення»), аби державна казна від того мала якомога менші збитки. Оскільки виробничий процес по виконанню замовлень, термін яких закінчувався у наступному, 1837 р. продовжувався, то для цього потрібні були не тільки машини і стани, сировина, але й усі супутні матеріали (фарби, ворсильні шишки тощо), інструменти, ліс, вугілля та інше.

Тоді на фабриці нараховувалося 2 390 працівників (майстрів, підмайстрів і робітників), всього з непрацевдатними і малолітніми – 3 259 чол., а в приписній до фабрики слободі Сурській селян – 1 097 чол. [15, арк. 219].

Останнім свідченням про фабрику та її директора стало повідомлення в губернській газеті на початку 1838 р.: «Бывший директор управления Екатеринославской казенной суконной фабрики 4 класса Григоровский в отношении своем на имя Г-на начальника губернии от 14 минувшего мая за № 216 извещил, что по Высочайшему повелению прошлого 1835 года ноября во 2 день последовавшему, и на основании оного предписанных по Военному министерству Комиссариатского департамента правил, бывшая Екатеринославская казенная суконная фабрика совершенно упразднена; люди, составляющие ее и при городе Екатеринославе имевшееся народонаселение переданы в ведение Департамента Военных поселений и в распоряжение оного; бывшие к оной Фабрике приписные крестьяне под наименованием Сурской слободы, в силу того же Высочайшего повеления, по распоряжению Гг. Министров военного и финансов поступили и переданы в ведомство Екатеринославской казенной палаты; бывшая при той же Фабрике для управления ее делами Контора, с которою Губернатор и другие по ведомству гражданскому места и лица имели сношения, ныне же упраздняется, и дела по фабричному управлению отправляются в Санкт-Петербург и Комиссариатский департамент Военного министерства. А все здания в Екатеринославе бывшей Фабрики и урочище, состоящее от оной в трех верстах под названием Балка, поступили в ведение состоящего по ведомству Департамента Военных поселен инженер-полковника Кретимара, а потому и все сношения с бывшим управлением Фабрики и Конторы ее гражданских мест и лиц, Господину начальнику Екатеринославской губернии вверенных, прекращается.

Объявление сделано губернским правлением «для сведения» [16].

Отже, остаточно Катеринославська казенна суконна фабрика припинила своє існування у 1837 р. Якою була подальша доля її директора Григоровича, відомостей поки не знайдено.

За весь 42-річний період існування фабрики в Катеринославі нею управляли дев'ять директорів.

Бібліографічні посилання:

1. Богданов С. Адлерберги в России XVIII – XX вв. // *Rocznik Lubelskiego Towarzystwa Genealogicznego*. Том IV. – Lublin, 2012. – S. 208 – 229.
2. Брикнер А.Г. Потемкин. – Спб.: Изд. К.Л. Рипкера, 1891. – 276 с.
3. Відношення міністра внутрішніх справ графа Кочубея В.П. до генерал-інтенданта армії князя Волконського Д.П. // Російський державний історичний архів. – Ф. 16. Відділення мануфактур експедиції державного господарства МВС. – Оп. 1. – Спр. 334. – 3 арк.
4. Воейков А. Екатеринослав (Из записок одного русского путешественника) // *Новости литературы, издаваемые А. Воейковым*. – 1825. – Кн. XIII. – Сентябрь. – С. 119 – 144.
5. Воспоминания Порфирия Яненко // *Екатеринославский юбилейный листок*. – 1887. – № 3. – С. 23 – 24; № 5. – С. 43 – 44.
6. Гасаненко Дм. Кое-что о фабрике и фабричной слободке // *Екатеринославский юбилейный листок*. – 1887. – № 13. – С. 116 – 117; № 16. – С. 148 – 150.
7. *Днепропетровску 200 лет. 1776 – 1976: Сборник документов и материалов*. – К.: Наук. думка, 1976. – 509 с.
8. Дружинина Е.И. Северное Причерноморье в 1775 – 1880 гг. – М.: Наука, 1959. – 280 с.
9. Дружинина Е.И. Южная Украина в 1800 – 1825 гг. – М.: Наука, 1970. – 384 с.
10. Дружинина Е.И. Южная Украина в период кризиса феодализма. 1825 – 1860 гг. – М.: Наука, 1981. – 215 с.
11. Епістолярна спадщина родини Нечаєвих (кінець XVIII – перша половина ХХ століття): Джерела з історії Південної України. Том 3. – Запоріжжя: РА «Тандем-У», 2003. – 487 с.
12. Зародження робітничого класу на Україні. Середина XVIII ст. – 1861 р. Збірник документів і матеріалів. – К.: Наукова думка, 1982. – 495 с.
13. Зябловский Е. Статистическое описание Российской империи в нынешнем её состоянии... Изд. 2е, исправленное и дополненное. Часть IV и V, содержащая в себе: государственное богатство из всех трех царств природы, рукоделия, фабрики, торговлю, монету, вес и меру. – Спб.: В типографии Правительствующего Сената, 1815. – С. 1 – 16.
14. Листування директора Катеринославської суконної фабрики // Державний архів Дніпропетровської області. – Ф. 741. Катеринославська казенна суконна фабрика. – Оп. 1. – Спр. 31. – 93 арк.
15. Матеріали до історії міст і сіл України // Інститут Рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського НАНУ. – Ф. V. Одеське товариство історії та старожитностей. Оп. 1. – Спр. 462 – 612. – 332 арк.
16. Объявления // *Екатеринославские губернские ведомости*. – 1838. – № 22. – 3 июня.
17. Письма Екатеринославского губернатора Василия Васильевича Каховского состоящему при делах Ее Величества Екатерины II, тайному советнику В.С. Попову, для доклада князю Платону Александровичу Зубову // *Записки Одесского общества истории и древностей*. – Одесса, 1881. – Т. 12. – С. 330 – 427.
18. Полное собрание законов Российской империи. – Спб., 1830. – Т. 23. – 974 с.; Т. 28. – 1349 с.; Т. 29. – 1391 с.
19. Рапорти на ім'я директора фабрики // Державний архів Дніпропетровської області. – Ф. 741. Катеринославська казенна суконна фабрика. – Оп. 1. – Спр. 18. – 78 арк;
20. Ревский С.Б. Зодчие, инженеры, художники, участвовавшие в формировании Екатеринослава (конец XVIII – начало ХХ вв.). – Днепропетровск, 1981. – 52 с.

21. Справа за проханням колишнього директора Катеринославських казенних фабрик надвірного радника Гуськова // Російський державний історичний архів. – Ф. 16. Відділення мануфактур експедиції державного господарства МВС. – Оп. 1. – Спр. 335. – 31 арк.

22. Справа за проханням сестри колишнього управляючого Катеринославськими фабриками Г. Кнорінг про зняття секвестру з маєтку її брата Ф. Кнорінга у зв'язку з закінченням ревізії справ фабрики // Російський державний історичний архів. – Ф. 16. Відділення мануфактур експедиції державного господарства МВС. – Оп. 1. – Спр. 429. – 2 арк.

23. Справа по відношенню генерал-інтенданта армії князя Волконського Д.П. про недостачу на Катеринославській суконній фабриці простої лагусової шерсті і ощипків після передачі фабрики колишнім директором Кнорінгом // Російський державний історичний архів. – Ф. 16. Відділення мануфактур експедиції державного господарства МВС. – Оп. 1. – Спр. 440. – 14 арк.

24. Справа про будівництво Катеринославської, Павлівської та інших фабрик. // Військово-історичний архів Російської Федерації. – Ф. 396. Комісаріатський департамент. – Оп. II. – Спр. 102. – 59 арк.

25. Справа про передачу в комісаріатську експедицію Військової колегії для рішення незавершених справ по Катеринославській суконній фабриці // Російський державний історичний архів. – Ф. 16. Відділення мануфактур експедиції державного господарства МВС. – Оп. 1. – Спр. 381. – 7 арк.

26. Эйдельман Натан. Из потаенной истории России XVIII – XIX веков. – М.: Высшая школа, 1993. – 490 с.

27. Яворницький Д.І. Історія міста Катеринослава. – Дніпропетровськ: Січ, 1996. – 278 с.

28. Яворницький Дм. До історії степової України: збірник документів. – Дніпропетровськ: Січ, 2004 (За виданням 1929 р.). – 443 с.

Надійшла до редколегії 18.05.2016.